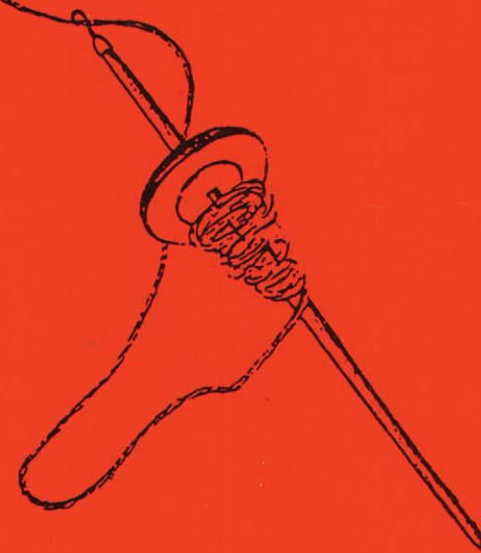

Kvinesdal Historielag

Årsskrift 1997 12. årgang

Innhold:

Kvinesdal-songen	4
Redaktørens side	5
Regnskap 1996	6
Årsmelding	7
Aktiviteter 1996	9
Aktiviteter 1997	10
Trygve Eftestøl 1901-1993	11
Kråmkarens frakk	16
Gamle folk paa Risnæs i Fjotland	18
Ivar Aasen i møte med talemålet på Feda og ellers på Agder	19
Folkeminne	31
Fra Lister Lehn Tingbok	32
Dagbok fra et liv til sjøs	37
På gamle tufter	44
Skippinga av «Landhuusholdnings Selskab» i Lister og Mandal amt	47
Varsko Her! Revy på Knaben i 1944	50
En rævehistorie fra Liknæs	54
Helene Hanssen	56
Støvelen i Støvlevatnet	61
Fra Fede	63
Siste bjørnehijakt i Fjotland	65
Samloge	66
Medlemmer i Kvinesdal Historielag 1996	68

«Årsskrift for Kvinesdal Historielag» utgis av Kvinesdal Historielag.

Ansvarlig redaktør Svein Jortveit.

Hefte er trykket hos Horjen Libris, Flekkefjord

Kvinesdal Historielag ble stiftet 30. mars 1984.

Kvinesdal-songen

Tone: Eg heiter Håvar Hedde

I Kvinesdalen uner eg best på denne jord.
Her glinser snø på fjelli, her glitrar elv og fjord
og bekken sussler blid. Mens blommar sprett
i åsen og gauken gjel i li.

Her har dei gamle stauka her streva far og mor.
Her levde eg min barndom med syster og med bror,
i heimen kjær og god. Attmed den gamle kyrkja
og skulen burt på mo.

Her lever gamle soger i toner, segn og kvad,
og ætti yngjes opp-att som tre får nye blad
og skudd so fagert gror, med rot frå
fedrearven og kraft frå fedrejord.

Hei heime gror mi framtid mi livsens lukka all.
Her vann eg meg ein kjærast, her fann eg meg mitt kall.
Her batnar alle sår, her skal eg eingong kvila
til Himmelklokka står.

Fram, fram då gjæve frender i dynd og dåd og dur,
no røynest det om ætti eig fedrers sterke hug,
og gjennom slit og strid, kan reisa gamle Noreg ei nyskapt blomingstid.

Kom lat oss gamle unge på Noregs nye dag,
få samla alt vårt arbeid inn under Noregs flagg.
So bed me alle mann: Gud signe
Kvinesdalen og heile Noregs land.

Denne Kvinesdal-songen sto i 17. mai programmet i 1949.
Er det noen av leserne som vet hvem som har skrevet den?

Redaktørens side

Igjen er tiden inne for et nytt nummer av årsskriftet til Kvinesdal Historielag. Jeg vi først og fremst få takke alle som har bidratt med stoff til 1997 utgaven. Redaksjonsnemda var, når det gjeldt bidrag, på bar bakke for ett år siden. I løpet av høsten kom det inn interessante artikler, - så mange at flere må stå over til neste år. Men, for all del, vi trenger nye artikler til det kommende årsskriftet, så sett i gang og skriv. Men for at hvert årsskrift skal ha et variert stoffutvalg, ikke skriv for langt.

Jeg vil rette en takk til de lokale annonsørene som år etter år støtter opp om årsskriftet. Igjen en hjertelig takk til Bernt Erfjord for tilrettelegging og redigering av årsskriftet.

Svein Jortveit

Svein Jortveit

Regnskap for Kvinesdal Historielag 1996

UTGIFTER:	(tilsv. tall 1995)	
Årsskrift	16.500,-	(14.715,-)
Møter / turer	14.397,50	(4.624,50)
Annonser	3.209,90	(1.906,96)
Porto / kontorutgifter	5.945,30	(3.755,67)
Kontingent Landslaget, Agder Historielag og andre	1.200,-	(1.159,-)
Seminarer og møter	1.955,-	(8.584,-)
Utgifter vedr. krigsboka	79,-	(98.574,50)
Utgifter vedr. foto av gravminner	362,-	(1.102,-)
Kjøp av Grannen	6.600,-	(2.000,-)
Diverse	644,-	(569,-)
Slektsgransking / biblioteket	12.095,77	(979,-)
Utgivelse av Ludvig Daae-boka	3.000,-	
Innsamling av minnestoff	3.000,-	
	<u>68.988,47</u>	<u>(137.969,63)</u>

INNTEKTER:		
Medlemskontingenter	23.320,-	(21.820,-)
Salg av årsskrift og annonseinntekter	4.835,-	(4.022,-)
Salg av krigsboka	22.202,-	(173.972,-)
Salg av Grannen	1.800,-	
Salg av andre bøker	225,-	(350,-)
Inntekter av turer / møter	7.640,-	(3.976,-)
Renter Kv.dal Sparebank	5.979,-	(3.394,-)
Tilskudd og støtte til krigsbok fra Kv.dal Kommune og Kv.dal Sparebank		(35.000,-)
Salg av oldsaklysbildene		(10.240,-)
	<u>66.001,-</u>	<u>(252.774,-)</u>

	66.001,-	68.988,47
Beholdning 1.1.1996	139.105,60	
Balanse		136.118,13
	<u>205.106,60</u>	<u>205.106,60</u>
Beholdning 1.1.1997	136.118,13	

Kvinesdal 13.1.1997
Anne-Berit Erfjord (sign)
kasserer

Revisjonsmerknad:
Regnskapet er revidert og funnet
i orden og anbefales godkjent.
Kvinesdal, 18.01.1997
Sigvald Rob (sign)

Årsmelding for Kvinesdal Historielag 1996.

Styret i 1996 har bestått av:

Leder: Anne-Berit Erfjord
Nestleder: Ivar B. Kvinlaug
Sekretær: Arne Tobiasen
Kasserer: Anne-Berit Erfjord
Styremedl.: Karen Sindland, Berit Jortveit, Randi Gullesen Haddeland og Martin Egeland.

Varamedl.: Odny Sandvand og Jens Narvestad

Andre verv:

Redaktør: Svein Jortveit
Red.nemnd: Harald Aamodt, Arentz Håland og Lars Emanuel Egeland
Slektgransk.: Hjørdis Johnsen og Randi Solås
Revisor: Sigvald Rob
Valgnemnd: Tor Tjørnholm og Ingebjørg Seland

Året har vært et aktivt år, men mer «normalt» etter det travle frigjørings-jubiléåret. Styret har holdt sju styremøter, der også varamedlemmene har møtt. I tillegg til årsmøtet i mars, har vi hatt et temamøte om slektsgransking og et førjulsmøte på Øye Grendehus. Det har vært arrangert en busstur, en skitur og fem fotturer. Turene har vært på gamle stier og ferdsløyper og med stor geografisk spredning. Til og med i regn og kaldt vær har det vært stor deltakelse, og på så å si alle turer er nye med. Vi viser til referat i årsskriftet.

Fra turen på presteveien 14. juli. Noen av folka fra Kvinesdal og Hægebostad samlet ved bautaen «Presten». Foto: Ingvald Erfjord

*Geiskeli 9. juni. Oddveig Danielsen forteller for Jofrid og Magne Hersvik.
Foto: Johannes Hamre.*

På bygdekvalden i november fikk to av våre flittigste medlemmer hver sin pris. Lars Emanuel Egeland fikk kulturprisen og Kenneth Trælanshei fikk bygningsvernprisen.

Historielaget har kjøpt leseapparat og mikrofilmer av alle kirkebøker fra Feda, Fjotland og Kvinesdal. Disse er gitt til Kvinesdal Bibliotek og vi har fått et fint samarbeid her. Studiesirkelen i slektsgransking på mandagene har hatt ti-tolv deltakere som har funnet mange navn og opplysninger. Denne vil fortsette i 1997. Alt materiellet er tilgjengelig for alle i bibliotekets åpningstider.

Salget av krigsboka har fortsatt, i alt er nå vel 900 bøker solgt. Hele overskuddet av boka ble satt av en konto på 100.000,-. Det er brukt ca. 19.000,- fra denne kontoen. (De tre siste postene på utgiftsiden i regnskapet). Avskrivninga av boka til Ludvig Daae er i gang. Det er også i gang arbeid med å intervjuere eldre mennesker.

Vi gratulerer Flekkefjord Historielag med utgivelsen av Grannen og anbefaler den for de som ikke har fått kjøpt den.

Medlemstallet har i 1996 økt til 378 ved årsskiftet. Vi er stolte over å være et av de største historielag i hele Agder.

Takk for all støtte og interesse.

Kvinesdal januar 1997

for styret,
Anne-Berit Erfjord

Aktiviteter i Kvinesdal Historielag i 1996.

- 8. januar Startet opp slektsgranskingsgruppe på Kvinesdal Bibliotek.
- 26. februar Årsskriftet ferdig.
- 8. mars Årsmøte i kantina til Kvinesdal Sparebank. Margit Løyland fortalte fra arbeidet med Feda-boka. Ca. 80 var med på møtet.
- 10. mars Skitur Haddelandsheia. 25 var med rundt Blåberget. Fint føre, litt kjølig.
- 15. mars Leseapparat og mikrofilmer levert til Kvinesdal Bibliotek.
- 18. mars Temakveld om slektsgransking. Ådne Fardal Klev demonstrerte leseapparatet og kom med gode tips. 25 deltok.
- 19. mars Postkasse med bok plassert på Høge Varen.
- 27. mars Årsmøte i Agder Historielag, Kristiansand. Tre fra laget møtte.
- 21. april Busstur til Jøssingfjord og Sokndal. 46 var med på interessant tur med flinke omvisere, god mat og bra vær.
- 16. mai Fottur fra Bjåstøl om Solbergstøl til Homme. Kaldt og sluddbøyer, likevel 51 med.
- 9. juni Fottur på Feda. Fra Lille Meland til Geiskeli og tilbake til Store Meland. Ekstra fin informasjon der bl.a. Oddaug Danielsen delte minner fra sine barndomsår på Geiskeli. Flott vær der ca. 80 i alle aldrer var med.
- 27.-29. juni Stand på biblioteket under utvandrerfestivalen. Liten interesse.
- 14. juli På presteveien fra Årli til bautaen «Presten». Rundt 30 fra Kvinesdal møtte 15 fra Hægebostad. Kuling og lett regn.
- 4. august Fottur Salmeli til Josdal i Sirdal. Torfinn Hageland ledet turen og fortalte om veien, støler og spesielt om brudle. Vel 75 var med på den flotte turen.
- 29. august Tur til og på Trælskår-garden. Mange kulturminner, pølsebål og sosialt samvær. Ca. 50 var med denne lørdagen.
- 12. oktober Seminar i Lyngdal i regi av Agder Historielag. To fra styret deltok. Tema: Arkivering og innsamling.
- 26.-27. oktober Seminar i Arendal om mattradisjoner. En fra styret med.
- 15. november Bygdekvald i Kulturhuset. To fra Kvinesdal Historielag var med i komiteen. To av våre mest aktive medlemmer fikk priser: Lars Emanuel Egeland fikk kulturprisen og Kenneth Trælanshei bygningsvernprisen.
- 20. november Tre av navnene i boka på Høge Varen trukket ut med premier.
- 28. november Førjulskveld på Øye Grendehus. Arnvid Lillehammer kåserte om slektsgransking gjennom kvinneledd. Video om Trælansheis fos. Grøt, saft, kaffi, kaker og ca. 60 var møtt fram.

Planlagte aktiviteter i 1997.

- 9. mars Skitur Haddelandsheia-Kalvstøl, sammen med FOT. Alternativ 23. mars hvis dårlig føre.
- 14. mars Årsmøte.
- 20. april Busstur. Vest-Agder Fylkesmuseum m.m.
- 8. mai Fottur i Dyrli-området.
- 8. juni Fottur Feda. Solli bru - Seland.
- 13. juli Fottur Høge Varen. Møtes med Hægebostad Sogelag.
- 26. juli Olsoksamling på Gamle Mygland.
- 16. august Rusletur på gamle daleveier. Monan - Slimestad - Steindør.
- 31. august Fottur Knaben. Til Knabekniben.
- november Bygdekveld.

Andre arrangement kan komme i tillegg. Turene og eventuelle endringer vil bli annonsert i Agder og Radio Kvinesdal. Turene er med i trimkalenderen til Kvinesdal Kommune.

Har du forslag til tur eller kan være med å arrangere en slik tur, ta kontakt med en i styret.

Fra Trælgård 29. august 1996. Pølsebål og kaffipause foran huset på bruksnr. 3.
Foto: Anne-Berit Erfjord

Trygve Eftestøl var spillemann i mange brullup. Her spiller han i bryllupet til Arne Eftestøl Vordal og Erika Redalen fra Krødsherad. Dette var i 1928. Brurefølget er her på vei hjem fra kirken.

Trygve Eftestøl 1901 - 1993

Av: Kenneth Trælandshei

Trygve Eftestøl ble født 19 januar i 1901 og var eldst i en søskenflokk på fem. Han var sønn av Martin Tollison Eftestøl og Jørgine Eriksdatter fra Netlandsnes. Trygve ble gift med Olava Helle og de fikk fire barn sammen. Olava døde etter noen år og Trygve giftet seg senere med Ingeborg Eiesland og de fikk sønnen Sverre.

Trygve Eftestøl var et begrep i Fjotland, alle kjente Trygve. Han var en type som ikke snakket høyt om seg selv. Han var beskjeden og likte ikke å være i rampelyset. Etter at han ble pensjonist så tilbrakte han mye av tiden i det lille verkstedet som han hadde innredet i det gamle huset i Risnes.

Verkstedet lå bare et lite steinkast fra huset han bodde i. Tidlig og sent kunne en høre larm og støy i fra Trygves verksted. Det var her han hørte hjemme.

I 1928 overtok han arbeidsskolen i Fjotland, en av de eldste i fylket etter farbroren Guttorm Eftestøl. Det var for det meste møbelsnekring han holdt på med. På kursene som han holdt i Fjotland, Gyland, Fedal og i Sirdal var det stort sett møbler som elevene ønsket å lage, men det var også flere som laget kjerrer, sleder og høvlebenker m.m.

Etter at Trygve overtok etter farbroren Guttorm, så ble det en annen stil. Guttorm hadde tidligere drevet endel med utskjæringer på møblene som ble laget. Dette var tidkrevende og Guttorm var heller ikke helt fornøyd med den nye stilen. Guttorm skulle ha uttalt at det som nå ble laget var kasse-møbler.

Rosemaleren

Trygve kommer fra rike rosemalertradisjoner. Den kjente rosemaleren Guttorm Person Eftestøl 1779 - 1856 var Trygve sin oldefar. Han var en meget kjent rosemaler på den tiden. Motivet som er på 500 sedlen er hentet fra en av hans kister som i dag står på norsk folkemuseum i Oslo.

Trygve var kjent for å ha en stødig hånd både med pensel og kniv. Han laget ofte mønstrene selv, eller han fant gamle mønstre som han malte opp igjen. Slik fant han tilbake til de gamle Fjotlandsmotivene som kanskje ellers hadde gått i glemmeboken.

Mye av det som er blitt rose malt av de gamle rosemalere fra Fjotland har med tulipanmønsteret i malingen. Eftestølslekta ble regnet som hovedbærere av rosemalerkunsten på Agder. Det som finnes i dag av disse rosemalerne står svært høyt i pris.

Felespilleren

Trygve var kanskje mest kjent som en dyktig felespiller. Jeg har selv hatt gleden og fått lært flere slåtter av Trygve. Han fikk sin første fele som femåring. Det var en vanlig flatfele i full størrelse, så den ble altfor stor til en femåring.

Trygve lærte de fleste slåttene av sin far og bestefar. Trygves bestefar Tollei kunne over åtti hallinger. Det ble mest spilling i ungdommen. Det var en opplevelse når han spilte en salmetone på fela og når han sang med den klare røsten.

Når innsamlingen av folkemusikk i Vest Agder ble gjort i begynnelsen av 1980, så var Trygve en av hovedkildene. Trygve har overlevert mer enn hundre forskjellige slåtter som er blitt tatt vare på. Mange av hans slåtter spilles i dag av unge felespillere her i området. Eftestøl var selv veldig opptatt av å formidle dette stoffet videre.

Han har spilt i mange bryllup, det kunne da hende at han spilte i flere dager. For det var ikke et skikkelig bryllup uten en felespiller. Jo flere dess bedre. Trygve fortalte meg om et bryllup som stod i Knaben i 1918.

Det var en varm sommerdag. Det ble servert mye øl i dette bryllupet og det gikk lystelig for seg, men det var sjelden noe bråk. Folk så friere på det da. De så ikke noe galt i øl. Øl og mat var Herrens gaver.

Under NRK-opptak.

I dette brullupet var det en bukk som hadde fått smakt for mye på det sterke ølet. Den hadde drukket øl fra en bøtte som stod ute. Den ble så vill og gal at noen måtte bære den inn på låven slik at den fikk sovet ut rusen. I slike bryllup ble det lite med søvn. En fikk seg kanskje en liten lur på morgenkvissten. Mange lå da ute og sov. Det var spillemannen sin oppgave å vekke de med sitt felespill. Da var festen i full gang att. Trygve fortalte at når en hadde spilt i tre dager så ble fingrene såre, etter all spillingen.

Trygve lærte seg aldri noter. Han prøvde en gang, men det ble ikke noe orden på det. Han lærte alle sine slåtter på gehør.

Eftestøl laget på sin eldre dager flere feler. Dette var noe som han likte å stelle med. Det henger i dag flere feler i distriktet som kommer fra Trygve sin hånd.

Trygve spilte ikke bare fele, men han spilte også munnharpe og bukkehorn. Bukkehornet hadde han laget selv. Et bukkehorn har 3 hull og en tunge av eier. For å spille bukkehorn kreves det en god pusteteknikk, noe som Trygve behersket. Tonen er veldig fyldig og kraftig. Så det kunne høres godt når gjeterene brukte det til å skremme bort skrubben.

Munnharpa som Trygve spilte på var også gammel. Han fortalte at den var over hundre år gammel. Trygve fikk den på sin første bytur han hadde til Flekkefjord som en guttunge. Han fikk den for han var så god til å spille.

I begynnelsen av 1920 reiste O. M. Sandvik rundt og samlet inn folke-musikk i fra hele landet. Sandvik var også hos Trygve sin far, Martin, for å få slåtter i fra Fjotland. Det ble notert ned flere som i dag er i bruk. O.M. Sandvik skriver bl.a.: *Slik innsamling av folkemusikk er enormt tidkrevende. Først skal en finne kildene og så kommer alt etterarbeidet.*

Eftestøl fikk Kongens fortjeneste-medalje for det arbeidet han hadde lagt ned i folkemusikkarbeidet. Han har også mottatt Kvinesdal kommune sin kulturpris for det samme arbeidet.

Oppfinneren

Å eksperimentere var en av Trygve sine lidenskaper. Han ble kalt for Fjotlands svar på Leonardo da Vinci for alle sine oppfinnelser. Han konstruerte en stråleeliminator som tok bort vannårene som gikk gjennom huset. Vannårene kunne gi store plager for de som hadde gikt.

I sin tid kastet Trygve seg inn i en avissdebatt om strålens virkning på menneskene. Han fikk respons fra daværende statsråd K.K. Kleppe, som var meget engasjert på dette området, og han satte ned en egen granskings-komite for å utforske dette temaet. Trygve fikk tilsendt interessant materiale fra statsråden. Men Kleppe døde og forskningen med ham.

Eftestøl fikk patent på en maler-kost som sugde maling opp i et magasin, slik at en slapp å dyppe den i et malerspann.

Han har laget flere ting som han ikke tok patent på. Enten kom folk han i forkjøpet ellers så syntes Trygve det ikke var noe å markedsføre. Men den ene etter den andre av oppfinnel-sene som han foretok seg i yngre da-ger, blir markedsført i dag. Han fant opp en elektrisk høvel, men en tysker kom han i forkjøpet. Dette er bare litt av det han fant opp.

Eftestøl vil leve videre i all frem-tid. Lars Emanuel Egeland har laget en film om ham. Denne filmen er i dag mye verdt for lokalmiljøet. Der har man forevige et menneske som har betydd mer enn de fleste for sin generasjon og for sin bygd.

Trygve Eftestøl har vært med i nesten alle utvalg og nemder som tenkes kan i kom-muneadministra-sjonen. Før kom-munesammenslåingen satt han i kom-munestyret for Kr.f.

Politikk var noe som han helst ikke ville engasjere seg i. Det som best lå for Trygve var å skape noe med hendene. Eftestøl var også kontrollør for Den Norske Stats Hus-bank i nesten 50 år. Så det er ikke få hus som Trygve har godkjent.

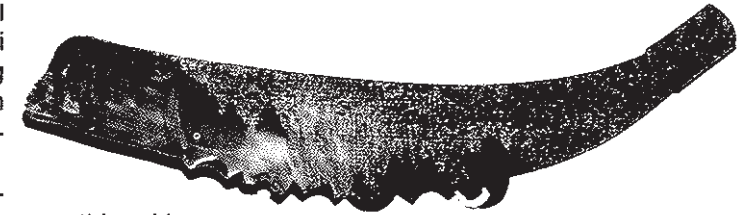
Kirkesangeren

Trygve var klokker i Netlandsnes og Knaben kapell i nesten 50 år. Han beholdt den rene tonen helt til sin død. Trygve møtte trofast til preken alle disse årene. Var det noe annet fore-fallende arbeid som trengte å gjøres i kapellet så var det ikke nødvendig å spørre, han gjorde det som en selv-følge.

Den vakre rammen som er rundt altertavlen i kapellet på Netlandsnes er det Trygve som har skåret ut. Her kom også hans kunnskaper til nytte. Materialet er russisk eik. Han sa at det tok lang tid, for materialet var hardt å skjære i. Når Trygve var klokker så ledet han salmesangen og tekstlesin-gen med en god og kraftig stemme.

Pensjonisten

Trygve Eftestøl fikk mange gode år som pensjonist etter at han sluttet som formingslærer på Kvinlog skole.

Bukkehorn som Trygve har laget.

Den første tiden som pensjonist drev han med garden. Gardsdriften overlot han så til sønnen Magne. Han satte og opp mange hytter i Homstøl.

Ellers så var det i verkstedet han likte seg best. Her kunne han utfolde seg med hendene, for det var det han likte. Når en kjører forbi Risnes i dag så har en mange gode minner når en ser Trygve sitt rødmalte verksted.

Trygve drev på i verkstedet så lenge helsa holdt. De to siste årene var han nesten blind. Dette medførte at han ikke kunne holde på i verkste-det sitt lenger. Det ble jo litt uvant for han som alltid hadde puslet med noe. Men dette tok han også veldig fint. Da han ikke kunne gjøre noe, leste han inn på lydbånd mye i fra gamle dager som han kunne huske. Dette er i dag en stor skatt som er blitt tatt vare på. Trygve var en god formidler til de kommende slekter. Musikken blir i dag også tatt godt vare på av sønnen Sverre og barnebarnet Torbjørn.

De siste ukene av Trygves liv til-brakte han på Kvinesdalheimen. Han trengte da litt mer stell. Han var klar i sin tanke til siste stund.

3. august 1993 sovnet han stille inn. Da hadde en høvding lagt ned sin vandringstav.

- fann han kråmkaren, sitjande på ein stein i gjerdet--.

Sverre Stenvik fortalt til Harald Aamodt:

Kråmkarens frakk.

Det var ein kråmkar som ein vintersdag skulle gå frå Haddeland i Eiken til Eiesland. Det var snøfok og uver. Han heitte Søren og var frå Numedal. Etternamnet har eg gløymt. Årstal kan finnast i kyrkjeboka for Fjotland.

Ein eller annan stad på heia har han gått vill, han har gått mot syd, kør lenge veit ingen. Til slutt har han treft på steingjerdet som går frå Vigevatnet og ned til Veggeland, og begynt å følgja det. Men no var kreftene små, han begynte å letta på børa - heiv kråmvarer. Til slutt så sette han seg på ein stein i gjerdet, somna og vakna aldri meir. Om våren så skulle Tollak Veggeland retta opp gjerdet. Han gjekk aust til Vigevatnet og begynte der. Komen eit stykke på veg så begynte han å finna kråmvarer. "Då reddast eg for kva eg ville finna," sa han. Og han fann det han reddast.

På ein stein i gjerdet nord for Sørenspytten fann han kråmkaren, sitjande på ein stein i gjerdet.

Ja, så samla Veggendingane seg og bar han ned til garden. Dei har gått indre stølsvegen, for dei la han i Vår-floren der framme, og lensmannen vart bodsendt. Den utrulege pirkete og nøyen lensmannen han grov og undersøkte i kleda. Veggendingane likte ringt det dei såg. "Han var for nøyen," sa Andres.

Han vart gravlagd ved Fjotland kyrkje. Ein stor sterk frakk han hadde på seg, blei med til grava og lagd på kista hans. Så gjekk det mange år så døydde ein av dei som hadde vore med og bore han ned frå heia. Så fekk han kråmkarens grav. Då dei grov opp grava, fann dei kråmkarens frakk, mest like heil. Så blei den lagt på hans kiste og. Ja, så fekk berar og borne same frakk på sine kister.

Vigevatnet sett fra Krågehølet.

Fra «Agders» arkiver:

Gamle folk paa Risnæs i Fjotland

Den 10de april sidstleden hensov stille og rolig i Herren enken Berthe Torkildsdatter Risnæs af Fjotland, 96 aar gammel. Afdøde var døbt 27de august 1787 - fødselsdatum ikke anført i ministerialbogen. Hun var til de to sidste uger før sin død saa rask, at hun kunde hjælpe sig selv, ja kunde endog ved høyllys dag læse i bog uden briller, som af hende aldrig har været benyttet.

Af ni søskende var afdøde ældst. Af disse er nu igjen kun en, der bor paa samme gaard, en mand paa 83 aar. Han er endnu saa rask og har saa gode kræfter, at han deltager i alt gaardsarbeide med en iver og udholdenhed, som man maa forbauses over.

Paa samme gaard er desuden en 83 aarig kone og en 74 aarig mand, hvilke begge efter deres alder er meget raske. At dømme efter denne mands arbejdsdygtighed skulde man snarere tro at han var 30 end 74 aar.

Den afdøde enkes afkom er ikke saa talrigt, som det efter hendes alder kunde have været. Hun giftede sig nemlig først henimod 50 aars alderen, men blev kort før sin død - oldemoder.

(Agder 8. juli 1883).

Til Vest-Agder hausten
1844:

Ivar Aasen i møte med talemålet på Feda og elles på Agder:

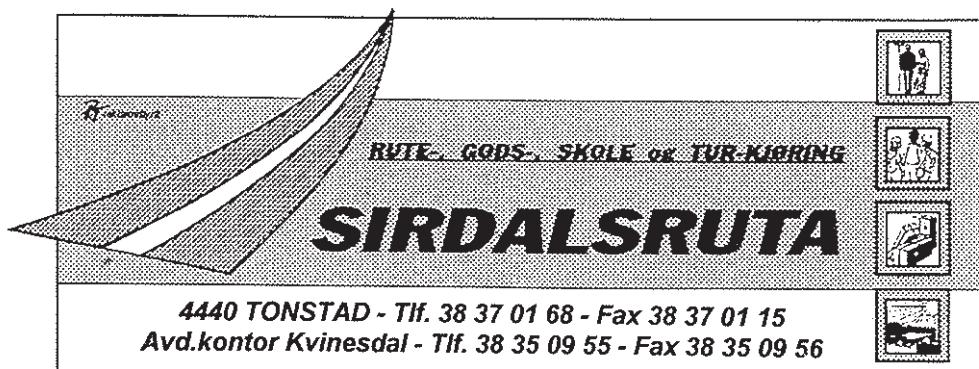
Av: Martin Skjekkeland

Den 5. november 1844 kom Ivar Aasen til Flekkefjord. Han hadde reist over Jæren og Eigersund, og vidare over Bakka. I dagboka si kommenterer Aasen den fine nye brua i Bakka, ei bru som nett var ferdig og nyopna sommaren 1844, og "skulde efter Sigende have kostet 15000 Daler". I dagboka har han også teikna opp denne imponerande brua (Brev III: 104).

Frå Flekkefjord har Aasen ei forteljing om den skysskaren han møtte, ein ung mann som så gjerne ville tena nokre slantar på å skyssa Aasen og bagasjen hans til Feda:

"Strax ved Ankomsten hertil blev jeg overhængt av en ung Person med Bøn og Beden om at faae skydse til Fede; det var imidlertid en Dumhed, at jeg ikke viste ham fraa mig; thi Personen var just ingen Stakkell, men en pengegraadig tvetydig Karl; hans Hest var halt av slet Skoning, og dertil saa udsultet og udpisket at det saae ud til, den aldri skulde komme over Heierne med mit Tøi. Det var saaledes først efter Afdagtid og efter have byttet Hest paa en ved Veien nærliggende Gaard, at jeg ankom til Fede, hvor jeg besluttede at standse for nogle Dage "(Brev III:104).

RUTE, GODS, SKOLE og TUR-KJØRING

SIRDALS RUTA

4440 TONSTAD - Tlf. 38 37 01 68 - Fax 38 37 01 15
Avd.kontor Kvinesdal - Tlf. 38 35 09 55 - Fax 38 35 09 56

Om ettermiddagen den 5. november kom altså Aasen fram til Feda, der han "besluttede at standse for nogle Dage", som han seier. Han tok inn på det dåverande gjestgjeveriet, som blei drive av familien Hansen. Aasen kommenterer sitt møte med folka her (personar store av vekst), og han rosar den familien han bur hjå: "Den Familie som jeg opholdt mig hos, var særdeles artige, velvillige Folk, og de Dage jeg var på Fede, er et av de behageligste Ophold på mine Reiser". Men om språket seier den 31 år gamle Ivar Aasen:

"Her fandtes imidlertid lidet for mig at udrette, da Sproget her næsten er Bysprog, hvorimod det egentlige Bondesprog kun findes i de avsidesliggende Dale, hvor det dog ogsaa synes at være i Forfald" (Brev III:105).

Me skal seinare drøfta grunnane til at Aasen kunne sjå slik på dette språket. Det blir likevel til at ein undrar seg noko over at han karakteriserer dialekten på Feda på denne måten. Høyrer ein etter på Fedamålet i dag (om lag 150 år etter Aasens besøk), og ser på språket slik det blir bruka av folk som er oppvaksne her, finn ein mange "norske" trekk. Dialekten her har m.a.:

Infinitiv av verb på *-a*: *å legga, å kasta*; infinitiven *sjå*; vidare skilnad på hankjønns- og hokjønnsord i fleirtal: *fleire daga, hesta* (hankjønn) og *fleire skåle, nåle* og *vise* (hokjønn). Nåtidformene av sterke verb heiter *'kjæ:me* og *'sø:ve*, og språket har her òg gamle former som *'gjenge, fær, he* (av *å ha*), Målet skil seg likevel frå bygdene innafor ved at det har endinga *-e* i

nåtid av både det me kallar av *a*-verb og det me kallar *e*-verb. Det heiter på Feda: *eg kaste, eg håppe, eg kjøbe* osv. Lenger oppe i Kvinesdal heiter det: *eg kasta, men eg kjøbe*. Dialekten held på dei gamle diftongane: *dreiv, røyk, laus*, som i resten av Kvinesdal. Målet har mest ikkje *j*- og *kj*-uttale av *g* og *k* (*vejen, bekkjen*), og skil seg her frå målføra lenger oppe i bygda (men nektingsadverbet heiter *ikkje* på Feda). Feda-dialekten har lite diftongering av typen *soul* og *heus*, noko som også er karakteristisk for dalane innafor Feda.

Aasen blei på Feda i sju dagar fram til 12. november. Då reiste han vidare over fjorden til Rørvik skyssstasjon, og derifrå til Lyngdal. I Lyngdal støytte Aasen på stortingsmannen Søren Jaabæk, som kom frå ei reise til Flekkefjord. Aasen seier i dagboka si at han "logerte sammen med Jaabæk". Jaabæk var sjølv oppvaksen i Mandal (fødd i Holum), og som me seinare skal høyra, hadde han ikkje så høge tankar om språket i denne delen av landet (sitt heimedistrikt).

Frå Lyngdal går Aasen si reise vidare til Vigeland i Sør-Audnedal, og derifrå til Mandal. Aasens møte med folk i Mandal blei eit litt sårt minne for han av di han "havde allesteds den Oppbyggelse at see Folk, som gloede og gabede efter mig med en fornæmelig Hvisken og Latter" (Brev III: 105).

Den 15. november kom Aasen til Holmen i Søgne, og blei her fire dagar. Han seier om språket:

"I Holmen stansede jeg tre Dage for at iagttage Egnens Sprog, som dog ikke har andet mærkeligt ved sig end en høi Grad av Fornemhed, saa at det kun er Folk fra Dalebygdene, af hvilke man hører norsk Bondesprog" (Brev III:106).

Det er ikkje bare her at Aasen uttrykkjer seg nokså negativt om språket i desse kystbygdene. I brev av 31. desember 1844 til Vitskapselskapet i Trondheim seier han:

"Eferat jeg nu ogsaa ved Skrivelse av 30te September havde modtaget bemeldte nærmere bestemmelse, gik jeg over til Dalerne og Lister, hvor jeg ikke fandt noget langt Ophold nødvendigt;..." (Brev I:97).

Og vidare:

"Af mindre Viktighed ere Sprogarterne i Lister og Mandals Amt; Formerne ere her meget vaklende og forskjellige i de forskjellige Dalstrøg, og Orddannelsen nærmer sig mere eller mindre til den danske. Det mest Paafaldende ved Sproget i Mandals og tillige i Stavanger Amt er den herskende Blødhed i Udtalen, idet de haarde Konsonanter efter Vokalerne ere ganske overgaaede til bløde, ligesom i Dansk, medens imidlertid Vokalsystemet med sine Diftonger og Mellemløde endnu er ganske norsk, og Ordforraadet tillige mere nationalt, end man efter det Anførte skulde vente" (Brev I:98).

Frå Søgne reiste Aasen til Kristiansand og vidare til Setesdal. Språket i desse indre bygdene blei vurderte på ein heilt annan positiv måte, og eg siterer frå same brevet til Vitskapselskapet:

"Den mærkeligste af de Dialekter som jeg i dette Halvaar er bleven bekendt med, er imidlertid den sidst undersøgte, næmlig den sæterdalske, især i Valle Præstegjeld.

Denne Sprogart har mange Sær egenheder, hvoraf nogle vel kunde synes noget besynderlige, men de fleste dog have en mærkværdig Lighed med det de gammelnorske eller islandske Former; en saadan Lighed finder ogsaa Sted ved mange Ord i Dialekten, som ere ubekjendte vestenfjelds. Paa Grund af min Interesse for Sagen var lagtagelsen af denne Dialekt mig en stor Fornøielse og en kjær Belønning for den lange og ubehagelige Reise til denne Fjeldbygd" (Brev I:98).

Etter reisa til Setesdal fer Aasen vidare langs kysten av Aust-Agder (Nedenes Amt), og han vurderer desse kystmåla i aust på same måten som dei i vest.

Denne reisa i 1844/45 var ikkje einaste gongen Aasen var på Agder. I slutten av juli 1858 gjekk han til fots (med førar) frå Lysebotn og over til Fidjeland i Sirdal, og vidare nedover Sirdalen og så til fots over heia til Lindhom i Fjotland. Herifrå bar det over Haddelandsheia til Skeie i Eiken:

"Eiken meget vakkert. 28. (juli) Gaaet fra Skeide, atter over en Heid, til Madland (1½), derfra paa Baad til Aasland (1). Aaserall stygt, undtagen ved Aasland. 29. Efter Middag afreist; gaaet til Lindjord (1½). Meget bakket Vei. Regn. Sygelig av Forkjølelse. 30. Gaaet til Foss (1½), gjennom Bejlland til Manflaa (1½), og siden over Fjellsør (1).

Bakket og blødt til Foss. I Bjelland en stor Toreflod og dygtig Bløde. Paa Manflaa prægtige folk. Vaade Kæder og vaadt tøj. 31. Gaæet fra Fjellskor til Stokkeland (1 ½), derfra til Brennaas (1), og paa Storveien til Kristiansand (1). Friskere, men meget træt.----" (Brev III: 218-219).

Me har eit bestemt inntrykk av at Aasen på denne reisa har hatt det heller travelt, det er som ei slags gjennomreise, og han har truleg lite tid til å bli kjend med språket i desse mellombygdene og indre bygdene. Frå seinare utsegner av han ser me likevel at han hadde oppdaga ein del kvalitetar ved Åsdøl-målet.

Samla vurdering av bymåla og kystmåla på Agder

Utifrå det som er sagt til nå, kan ein slå fast at Aasen ikkje vurderte kystmåla på Agder særleg høgt. Merkande er måten han uttrykkjer seg om dialekten her at "den omtrent falder sammen med den Mellemart af Norsk og Dansk, som sædvanlig forekommer i Kjøbstæderne og hos conditionerede Folk paa Landet" (Brev I:111). Aasens noko manglande interesse for desse talemåla kjem òg fram i ordboka hans. Bjørg Jorunn Rosfjord har granska *heimfestinga* av dei ulike orda i Aasens ordbok frå 1873. Ho har berre funne ca. 100 ord som Aasen heimfester til "Lister".

Hans Ross, den andre store leksikografen i norsk målsoge ved sida av Aasen, voks opp i Marnardal i

Vest-Agder. Han samla inn svært mykje tilfang frå Sørlandet, og den store ordboka hans frå 1885 vitnar klart om dette. Halvdan Koht seier m.a. dette om arbeidet til Ross:

"Berre desse sumarferdene kringum 1870 hadde daa gjort det klaart, at det enno fanst hjaa folket ein rik ordskatt, som ikkje Ivar Aasen hadde lyft or duldo..." (Koht 1903, s. 152).

Denne utsegna til Koht gjeld i særleg høg grad for egdemåla.

Av det Ross har skrive, går det òg fram at han meinte Aasen hadde fare med for lett hand over egdemåla (med unntak for Setesdal). Ein kan her visa til Ross si ordbok, der han omtalar dette.

Hans Ross gav i 1900 ut ei samling kåseri: "Lister". Her kjem han m.a. inn på møtet med Ivar Aasen, og også synet hans på egdemåla. (Utgangspunktet for tankerekkja her er det Ross kallar dogmet om at "Listingen er saa smaalig, saa uendelig nøieseende, saa snæversynt, saa-, saa-, saa- utiltalende".) Ross seier:

"Fra kultursenteret har denne stemning bølget ud over det hele land. Selv en saa fin, human og overlegen iakttager som Ivar Aasen led en bitte smule af den. Han vidste, at Jaabæk havde ladet sig indbilde, at der syd talte de bare Dansk, Jaabæk, som de sidste tre-fjerdedele af sit liv havde snakket omtrent bare med bøger, Danske, Tyske og Engelske bøger. Denne indbildning kunde han jo ikke dele. Men hele sit personlige kjendskab til Vest-Agder havde han (Aasen) dog fra en retliniet fodtur fra Sirdalen gennem Fjotland, Eiken og

Bjelland til Kristiansand. Jeg spurte ham, hvorfor han ikke havde gjen-nemkrydset egnen, som allerede da var let at overfare, Nei, han havde syntes, de talte saa stygt derborte, de skreg saa op. Da jeg var og blev taus, tog han frem sin dagbog fra den tur, læste op af den og dvæled særlig ved sin ankomst en mørk vaad aften til Mannflaa i Bjelland. Der havde de straks faaet den "tussede" lille krop ind i varmen, havde anbrakt ham foran baalet midt paa gulvet i aarestova paa bardekrakken - en sofa av en udhulet, vældig løvtrestamme....." (Ross 1900:38).

Aasens samtid og vurdering av talemålet

Som me skal sjå kom nok Aasen til å sjå annleis på egdemåla ettersom tida gjekk. På 1840 talet var han mykje merkt av det synet som rådde i språkrinsar på den tida. Dette synet kan ein samla i nokre hovudpunkt:

1. Det norske målet hadde bare overlevd i innlandet (i "Fjeldmaalene"). For ein ny nasjon som Noreg var det viktig å finna det særnorske i språket, det som skilde denne nasjonen ut frå dei andre nordiske landa. I fjellmåla kom det særmerkte i språket best til uttrykk, og det var her at sambandet med det gamle norske språket var klarast.

2. Bymåla blei av Aasens samtid ikkje sedde på som målføre. Grunn-gjevinga for dette ligg mykje i pkt. 3.

3. I språkrinsar på 1840-talet hadde ein ikkje ei klar forestilling om kva som var naturleg språkutvikling i eit norsk folkemål, og kva som var direkte påverknad frå dansk skriftmål og den danna overklassa. Når eit talemål hadde nådd til eit relativt "moderne" stadium språkvitskapleg sett (t.d. forenkling i bøyingsverket), slik det til dels er på Agderkysten og Sørøstlandet, så meinte mange på den tida at dette var direkte påverknad frå dansk i unionstida, slik ein såg døme på dette i byane. Jf. det nemnde sitatet etter Aasen om at "Dialekten i Mandals og Nededæs Fogderier er ikke af nogen Viktighed, da den omtrent falder sammen med den Mellemart af Norsk og Dansk, som sædvanlig forekommer i Kjøbstæderne og hos conditionerede Folk paa Landet" (Brev II: 218). Sjølv sagt var ein skeptisk til å innlemma slike dialektar i det norske systemet; det var jo nettopp eit hovudsiktemål å visa at Noreg hadde sitt eige språk, sitt eige språksystem.

4. Ivar Aasen hadde eit "puristisk" språksyn. I dette ligg det at han ville halda språket reint for element som tydeleg hadde sitt opphav i andre framandspråk.

Egdske kystmål i samtidas språkforståing

I dei egdske kystmåla frå *Lista og austover til Risør* har det skjedd ein del utjamningar (forenklingar) i bøyingsverket. Ein del av dette vil falla saman med ei tilsvarande utvikling i dansk. Det gjeld:

- Samanfall i ei ending i fleirtal av substantiv: *heste(r)*, *skåle(r)*, *vise(r)*.
- Endinga *-e* i nåtid av svake *a*-verb: *eg kaste(r)/kastår*, *eg håppe(r)/håppår* osv. (og såleis ikkje skilnad på *a*-verb og *e*-verb i pres.). Frå Søgne til Mandal er det også reduksjon i fortid av *a*-verb: *i går eg kaste, labbe* osv..
- Manglande vokalskifte i nåtid av sterke verb: *kåmme/kåmmår*, *såve/såver* osv.
- Frå lydverket nemner me overgangen *p, t, k* til *b, d, g* ("blauda konsonantar") (*ei piba, å eda, ei vega*), eit fenomen som stemmer med det ein finn i dansk skriftmål. Målføra her ved kysten har ikkje den gamle skilnaden mellom *å bore* og *ei bære*, begge orda heiter *bære*; liknande er det med *vott* m. (hanske) og *vått* adj., begge desse orda heiter *vått* i talemålet på kysten.

Ordtilfanget i desse måla er som dei andre måla på Agder prega av heimlege ord og uttrykk med røter tilbake til gammalnorsk. Men det er i desse måla også lett å finna spor etter lågtysk og dansk påverknad. Dansk-tyske lånord og ordlagingsselement utgjer ein viktig del av det allmenne ordtilfanget i desse måla, og dei inn-

lånte orda lever side om side med dei gamle heimlege orda.

Det er fleire grunnar til at dei lågtyske orda fekk eit særleg godt fotfeste i måla her på Sørvestlandet. Områda her hadde truleg ein god del handelssamband med det nordtyske Hansa-laget på 13-1500-talet. På slutten av 1500-talet tek hollendarane og austfrisarane over som handelspartnarar, og slik var det eit par hundre år framover. Det er naturleg å tru at samkvæmet med Holland og Aust-Frisland må ha sett sine spor i språket i området.

Dialektane i nordaustlege delar av dagens Nederland er svært mykje i slekt med lågtysk. Hopehavet mellom Sørlandet og Holland med Aust-Frisland har såleis utan tvil vore med på å fasthalda dei tidlegare innlånte lågtyske orda, og mange nye har nok kome til i denne perioden fram mot 1700-talet.

Me skal heller ikkje gløyma samhandelen med og kulturpåverknaden frå det geografisk nære Danmark i heile dette nemnde tidsromet frå 1400-talet og utover. Mykje av det innlånte språkgodset kom sjølvstilt via Danmark.

Kristendom og språk

Pietismen kom til Agderfylka på 1700-talet, og fekk etter kvart godt fotfeste i bygdene. Her viser eg også til Anen Årli (1972:176) om Kvinesdal, der han seier "at bygdefolket i Kvinesdal hadde ei religiøs innstilling".

Postillar og andaktsbøker var etter alt å døma "folkelesnad". Årli seier: "Dei kjøpte ikkje andaktsbøker til pynt i stova. Dei las teksta kvar søndag når det ikkje var preken i kyrkja, og då måtte alle i huset sitja stille og lyda etter (Årli 1972:177).

Indremisjonsvekkingane snudde opp ned på mykje av det kulturelle livet i desse bygdene (jf. Lars Aase 1981). Framleis har Indremisjonen og "Bedehuskulturen" ein sterk plass i det allmenne kulturbiletet i dette området.

Mange av dei dansk-tyske lånord blir av språkfolk sedde på som litterære og tilhøyrande ein religiøs stil. I kystbygdene og på store delar av Agder har pietismen vore ein så viktig del av den folkelege kulturen at mange av desse orda truleg har blitt ein del av daglegspråket (det me kallar *allmennspråket*).

Her nedafor gjev eg nokre døme på innlånte ord og ordlagingsselement i desse måla på Agder. Aller først tek eg fram ein del alternative uttrykksmåtar, der to ulike "måtar å seia ting på" står side om side:

"Lånt seiemåte": "Heimleg seiemåte":

det e ein betryggelse - det e trygt å veda
der e'kje møje rettfærdighed - han e'kje
rettfærdig mot..

det va ein selfølgelighed - det va sjælsagt
møje takknemmelighed - han e takknemleg
det va ein tefældighed - det va heilt tefældig
tålmodigheda e'kje stor - han e'kje møje
tålmodig

Døme på andre meir "lånte ord" som er vel brukbare i kystmåla på Agder og til dels også i dei andre bygdemåla i denne landsdelen:

å adlyda, å ansedda, å anvenda, å bebreida, bedrøveleg adj., *begava* adj., *å begriba, ein bekjennelse, å bekjentgjera, ein besiddelse, fåreløbig* adj., *ein/ei fårfengelighed, ei fårhåpning, ein gjentagelse, å henstillia, ein henvendelse, ein redegjørelse, ein/ei skrøbelighed, ein tilværelse, uavladeleg* adj., *ein vekkelse, ein vel-signelse, ein verdiforringelse* o.a.

Oppsummering Agder

Aasens møte med ordtilfanget i dette kystområdet har utan tvil minskt motiveringa hans for å sjå nærare på desse måla, særleg gjeld dette på dei første reisene hans.

Særtrekka ved *ordtilfanget* saman med ein del *utjamningar* i *bøyingsverket*, og dessutan særtrekket "*blaute konsonantar*", var med på å plassera kystmåla på Agder som ein "Mellemart av Norsk og Dansk".

I tillegg kjem at Ivar Aasens møte med dette språkterrenget som nemnt var nokså hastig og overflatisk. Med bakgrunn i Aasens språklege grunnsyn og i ei tid prega av nasjonalromantikk og leiting etter det spesifikt norske, kan ein såleis til ein viss grad finna årsaka til at han vurderte språket her slik han gjorde.

Gjestgiveriet på Fedaa. Her overnatta Ivar Aasen. Dette huset fekk Bygningsvernprisen i 1995. Foto: Johannes Hamre.

Aasen får eit anna syn

Korleis Aasens syn endra seg utover 1840-talet når det gjeld dei austlandske måla og dei egdske kystmåla, får ein eit inntrykk av om ein jamfører grammatikken frå 1848 med *Norsk Grammatik* frå 1864. Her tek eg berre med eit sitat frå 1864.

I *Norsk Grammatik* (1864) heiter det om "Udbygdernes Maal":

"Brugen af de bløde Konsonanter er herskende i Mandals-Eggen (ligesom paa Lister) og rækker langs Sø-kanten henimod Arendal. I de ovenfor liggende Egne eller Mellelbygderne ere adskillige gode Dialekter; saaledes i Aaseral (med Infinitiv paa 'a'), i Aamlid (med Fleertal paa: *ar ir, ur*) og vistnok paa flere Steder" (Aasen 1864: § 368, Anm.).

Ja, alt i 1847, då *Det norske Folkesprogs Grammatik* var skriven, men før boka var gjennomgått på ny og prenta, hadde Aasen vunne fram til det synet at alle målføra var norske (jf. også Hoff 1968/1975:195). Dette var slett ikkje i samsvar med vanleg tru på denne tida.

Aasens nye erkjenning kjem fram i eit brev til Frederik Moltke Bugge, dagsett 7. oktober 1847. Her heiter det om den boka (grammatikken av 1848) som nå er klar til prenting:

"Der er desuden et Par Omstændigheder som jeg i bemeldte Udkast (til Fortale) har taget forliden Hensyn til, nemlig 1) at der efter de forhen bestaaende Forholde ikke kunde ventes nogen bedre Anskuelse af Sproget, og 2) at der trods al Modernisering dog overalt viser sig en national

Grund, saa at selv de mest moderne Dialekter ere ikke danske, skjønt de i Formerne ofte nærme sig til Dansk. At jeg har tildeels glemmt disse Omstændigheder og saaledes dømt noget uretfærdigt, er en slem Feil, som jeg beredvillig erkjender og naturligvis vil rette." (mi utheving) (Brev I:142).

Jamføring mellom Aasens skriftnormal og dialektane på Agder

Etter denne gjennomgangen av Aasens møte med kystmåla på Agder, kan det vera interessant å sjå på ei lita jamføring mellom egdemåla meir generelt og det systemet Aasen til slutt vart ståande med i sitt landsmål. Det viser seg nemleg at mykje av det grammatiske systemet som Aasen sette opp i *Norsk Grammatik* 1864 som samlande for norsk talemål, på mange punkt er heller likt det systemet me finn i mykje av talemåla på Agder. Eg vil i det følgjande gje nokre døme på dette.

Substantiva er ein sentral ordklasse i språket. Aasen sette her opp denne bøyinga i hankjønn og hokjønn:

Hankjønn:

<i>dom</i>	<i>domen</i>	<i>domar</i>	<i>domarne</i>
<i>ende</i>	<i>enden</i>	<i>endar</i>	<i>endarne</i>

Hokjønn:

<i>skaal</i>	<i>skaali</i>	<i>skaaler</i>	<i>skaalerna</i>
<i>visa</i>	<i>visa</i>	<i>visor</i>	<i>visorna</i>

Det er her to særdrag her som er interessante å jamføra med dialektane på Agder. Det første er at Aasen ikkje berre fører opp vokalending i bunden form eintal av hokjønnordsa, han fører også opp *ulik ending* i sterke og svake hokjønnord: *skaali* og *visa* ("kløyvd hokjønn"). Det andre særdraget gjeld fleirtalsformene av hankjønn- og hokjønnordsa. Her tek Aasen i bruk *tre endingar*, slik det var i gammalnorsk. Sentrale døme på dette frå oppstillinga ovanfor er: *domar* (dei fleste sterke hankjønnord), *skaaler* (dei fleste sterke hokjønnord), *visor* (svake hokjønnord).

Agderregionen (dei to Agderfylka) kan geografisk sjåast på som ein trekant der grunnlina er kysten frå Risør til Flekkefjord, og der toppunktet er Bykle i Setesdal. Språkleg sett er det då slik at dei mest arkaiske dialektane finst i toppen av trekanten (innlandet), og så går det stegvis mot "meir moderne" språkssystem når ein nærmar seg grunnlina (kysten) (jf. t.d. Skjekkeland 1978).

Ser me så på dei to nemnde særdraga i Aasens system (hokjønn i bunden eintal og fleirtal av hankjønn- og hokjønnord) finn me dette att slik på Agder:

- I Øvre Setesdal har *ulik ending* i hokjønnordsa (som Aasen), og også *tre endingar* i fleirtal (som i Aasens system). Målføra her har også levande databruk (Aasen førte også opp dativformer, men bruka dei lite i sine skrifter).
- Indre bygder som Åseral, Bygland, Evje, Tovdal, Gjøvdal og Åmli

Byvindstøf og Høststøf, vilde jeg forment mestlig fore-
 kreffe mig de bedste Bøddinger i de bestegte Bygder som
 fjeldsveinler.

Troindtrodig kjæde jeg med et indlysende Brevning
 for først den, eller som öfvers öfvers, avog avogde Arbin-
 dete Arvinger og det bestil fjærnde, gjæd Høststøf
 med Høststøf og for fjeldstøfning Brevning og for-
 med for mestlig, for Arvinde avogtindt at fjeldstøfning
 Høststøf Arvinde til et bestegte, for Arvinde eller
 for Arvinde dete Arbinde kjæde for Høststøf.

Trondhjem den 23de Juli 1842
 Ivar Aasen

Slutten av eit brev frå Ivar Aasen datert Trondhjem 23. juli 1842.

har same systemet som Øvre Setesdal, og som Aasen, men berre ikkje dativbruk.

III. Mellombygdene frå Sirdal i nord til og med Nes (Flekkefjord), Kvinesdal, Hægebostad, det meste av Lyngdal, Audnedal og Marnardal, pluss Vegårshei og Gjerstad i aust har *to endingar* i fleirtal av av substantiv: *fleire hesta(r), doma(r), skåle(r)* og *vise(r)*. Dette svarar til *hovudsystemet* i nynorsk i dag. Om lag halvparten av dette mellomområdet (den indre delen) har også *ulik ending* i hokjønnsorda (som hjå Aasen), jf. Fjotland: *skålæ* og *viså*. Resten av området har *skåla* og *visa* (= hovudformene i nynorsk).

IV. Dei ytre bygdene som har visse språktrekk felles, utgjer i Vest-Agder ei nokså smal kyststripe frå Lista og austover. I dette området har dei tre gammalnorske endingane *-ar, -ir, -ur* (Aasen *-ar, -er, -or*) falle saman i *-e(r)*: *heste(r), skåle(r), vise(r)*. Hokjønnsorda endar alle på *-a* i bunden form eintal.

Me ser av dette at både dei indre bygdene og mellombygdene har alle det nynorske bøyingsystemet i sentrale delar av substantivbøyinga. Systemet svarar då anten fullt ut til Aasens system av 1864, eller det svarar til hovudformene i nynorsk i dag.

Som døme på det **verbal-systemet** Aasen vart ståande med i landsmålet, nemner me nokre få verb:

Linne verb:

kasta	kastar	kastade	kastat
døma	dømer	dømde	dømt

Sterke verb:

finna	finn	fann	funnet
bera	ber	bar	boret

I **infinitiv** av verb ser me at Ivar Aasen bruka endinga *-a*. Dette svarar til systemet "*a-målet*", som finst i heile Vest-Agder med unntak av nokre kystbygder i aust (jf. Kvinesdal: å *kasta*, å *eda*, å *sykla* osv.). I dette egdske *a-målet* vil også ein del andre kategoriar svare heilt til Aasens språkform. Det gjeld eintal av svake hokjønnsord; det heiter her *ei visa* og *ei gryda*. Vidare gjeld det den svake adjektivbøyinga, ved at ein i dette området seier: *den store mannen, den stora jenta, det stora huset*. Det gjeld også adverb som *heima, illa, gjenna* (gjerne) o.a. (dvs. alt likt som hjå Aasen).

Som me ser av oppstillinga, skil Aasen mellom "*a-verb*" og "*e-verb*", ikkje berre i fortid, men også i nåtid: *kastar*, men *dømer*. Dette nynorske systemet med slik skilnad mellom verbalklassene (og som er ulikt systemet i dagens bokmål), finn me også att i dei fleste egdemåla.

Ved dei sterke verba legg me merke til kortformene i nåtid hjå Aasen: *kjem, ber, finn, fer, flyg* osv. Desse formene, og då med halden "*innskotsvokal*" og einstavings tone-lag, finn me på svært mykje av Agder, typen '*kjeme, 'bere, 'finne, 'fere* osv.

Berre eit kystbelte frå Mandal og austover har former som '*kämme(r), 'finne(r), 'fare(r)* osv.

Moderne nynorsk har halde på Aasens former og på "*Vest-Agderfomene*", medan bokmål har former som *kommer, finner, farer* osv. På nytt har me såleis registrert ein del av språkssystemet der mykje av egdemåla har eit nynorsk system.

Perfektum partisipp av sterke verb heiter hjå Aasen *funnet, leset, boret, bitet, floget, båset, gjenget, fenget* osv. På det meste av Agder heiter det: *fünne, lese, børe, bide/bede, fløge, blåse, gjenge* og *fenge*. Truleg er det få stader i landet samsvaret mellom tale og skrift ved partisippa er så bra som her.

Slik kunne me halda fram, og finna språktrekk etter språktrekk der Aasens utvalde former fell saman med systemet i egdemåla, det gjeld i pronomena (*eg, me, de -dokke, dei*), og det gjeld ikkje minst innafor vokal- og konsonantsystemet. Det vil her føra for langt å gå inn på alt dette.

Oppsummering

Ivar Aasen vurderte som nemnt ikkje dei egdske kystmåla særleg høgt i første omgang, men fekk smått om senn eit noko anna syn på desse dialektane. Når det gjeld det språk-systemet Aasen bygde opp, og som han presenterer i 1853 og i 1864, så er det merkeleg å sjå kor mykje likt dette er med egdemåla meir generelt.

Lat oss slutta med eit sitat etter språkforskaren Hans Ross frå Holum:

“Aasen lader i første udgave af “Ervingen” snobben, indflytteren Herman Sauenbach, som går og stræver med at tale Dansk, være fra det Mandalske. I en sennere udgave er denne stedsangivelse taget bort..... Om maalet der borte fik haan efterhaanden meget bedre tanker, om han end ikke oplevde at kunde godkjende cand. mag. Rasmus Flo's ord om at i byggerne mellem Haukeleid og Lindesnes “hev norskt maal og Norskt aandsliv i det heile havt sin rikaste vokster” (mi utheving!)(Ross 1900:39).

Litteraturliste

Nedafør er ført opp litteratur som er sitert eller vist til i denne artikkelen.

Dersom ein eldre artikkel er trykt opp att i ein nyare antologi er dette markert med skråstrek mellom dei aktuelle utgjevingsåra. Sidetilvisinga i teksten viser då til antologien.

Brev I - III: Reidar Djupedal: *Ivar Aasen. Brev og Dagbøker. 1957-1960.* Oslo.

Hoff 1968/1975: Ingeborg Hoff: *Nokre drag or målføregranskinga åt Ivar Aasen.* I: Myhren (red.) 1975.

Koht 1903: Halvdan Koht: *Hans Ross.* I: *Syn og Segn.* 1903.

Myhren (red.) 1975: Magne Myhren (red.): *Ei bok om Ivar Aasen.*

Rosfjord 1985: Bjørg Jorunn Rosfjord: *Endringer i ordtilfanget. En undersøking av kjennskapen til en del “Lister-ord” i Lyngdal og Eiken.* Uprenta hovudoppgåve. Bergen.

Ross 1895: Hans Ross: *Norsk Ordbog.* Oslo.

Ross 1900: Hans Ross: *Lister.* (Ei samling kåseri).

Skjekkeland 1978: Martin Skjekkeland: *Noko om målet i Vest-Agder.* I: *Årsskrift for Agder historielag.* 1978.

Aase: Lars Aase: *Løkfolk og presteskap i konflikt og samarbeid.* I: *Årsskrift for Agder historielag.* 1981.

Aasen 1864: Ivar Aasen: *Norsk grammatik.* Kristiania.

Aasen 1873: Ivar Aasen: *Norsk Ordbog.* Kristiania.

Kromsheia sett frå Veggeland. Krauna (husa til Geir Jostein Knibestøl) med Vandringstona. Bildet tilhører Gunnar Stenvik.

Sverre Stenvik fortalt til Harald Aamodt.

Folkeminne

Johan Jerstad skriv at folkeminne rekk ikkje lenger enn 300 år tilbake i tid. Det rekk nok ikkje så langt.

I jordskifteforretning på Haddeland i 1920 åra kom mannen i Heima Høydal og forlanga å få ha driftevegen for krøter på austsida av Heimre Kraumsknut. Gunnleif svarte for garden og sa: «Det kan du få, men så vil me ha igjen Sundagsgjetslå i torvmyra i Høydalen.» Så viste det seg at dei hadde bytta.

Haddeland hadde lov til å bruka torvmyra som sundagsgjetsle, og Høydalsmannen fekk buveg. Men no var kunstgjødsla komen, det verkeleg store omskiftet i jordbruket. Ein kunne halda meir jord fruktbar enn ein hadde heimegjødtsel.

Høydalsmannen hadde alt begynt å dyrka i myra. Så det blei det ikkje noko av. Dette var kjent i 20-åra. I dag er eg nok ein av dei få som kjente til dette.

**DET LØNNER SEG
Å TA TUREN TIL OSS**

4484 Øyestranda * Tlf. 38 35 06 22

Fra Lister Lehn Tingbok

Av: Arentz Håland

De gamle tingbøkene kan i de fleste tilfeller være knusktørre protokoller med bare jus side opp og side ned. Men de er også kjent for å inneholde mange virkelig gode skildringer og øyeblikksbilder av forholdene i gamle dager. Det er alminnelig antatt at ikke noe annet historisk kilde-skrift gir et så virkelighetsnært bilde av forholdene spesielt på 1600 tallet, som tingbøkene.

I dette tilfellet får vi et ganske godt innsyn inn i et lokalmiljø og de konflikter som var mest vanlige på den tida. For godt og vel tre hundre år siden var der praktisk talt ikke noen annen form for livberging enn gardsdrifta. Det kunne selvsagt lett bli konflikter av det når folketallet stadig økte, slik det gjorde ut over 1600-tallet, og gardsbrukene stadig måtte deles opp i mindre bruk. Denne saken som ser ganske dramatisk ut, var likevel ganske lett å løse for rettsstellet viste det seg til slutt. En må derfor kunne anta at det muligens også var et taktisk spill som ble satt i gang ikke bare fra den ene parten, men helst fra begge partene for å oppnå mest mulig.

På 1600 tallet var det også slik at alle offentlige utgifter var skåret ned til det absolutte minimum. Hele Lister len eller Lister amt ble faktisk administrert av en håndfull menn med sorenskriveren som øverste dømmende myndighet. Like under seg hadde sorenskriveren Kongelig Majestets fogd som i dette tilfellet var Hans Gabrielsøn. Han var opprinnelig danske fra Vendsyssel på Jylland, men nå bosatt på Lista hvor han hadde en liten eiendom. Han hadde en bror som het Fridrich Gabrielsøn som slo seg ned på Feda. Etterkommere etter Fridrich Gabrielsøn på nedre Feda tok etter hvert familienavnet Fedde og det har de fortsatt i bruk.

Et len skulle også ha en lensherre som øverste myndighet. Men Lister len var et meget lite len, og det var ikke alltid at en lensherre valgte å bo i selve lenet. På Huseby kongsgård som var lensherrens faste bopel i dette lenet, hadde der ikke bodd noen lensherre siden Lauritz Galtungs tid. Han døde sist på 1650 tallet og kona Barbro Groboe bodde der noen år etter hans død. Etter henne flyttet Hans Gabrielsøn inn på Huseby og ble overfogd over hele lenet.

Ao- 1668 dj. 1 december holdtis it berammet høste saggeting aff Fedde tingsrett paa Fedde, rettens betiendter Johan Einertzøn Norman, Salfue Opofte, Sigbiørn Helde, Hans Meeland. Aanon Hadeland, Johannis Røustad, och Tarald ibm. Ofuerverende Kongel. Mayss. fouget velfornemme mand Hans Gabrielsøns fuldmectig ciche-rette karel Henrich Gude.

Affvichte aff laugretted i under-skreffne sag Torvald och Johannis Røustad och igjen tiltræder Joen Føreland och Olle Baardskaard.

Tolleff Bircheland indlaugde ehn skriffelige stefning, hour ved vahr indstefndt Olle Ulleland, och tiltalde forneffndte Tolleff hanem, for hand hanem meget pludzeligen och moraliske viis offr faldet paa Nedre Rørvig, dend tid hand vahr tilbeden aff Torgie Lille Rørvig, och da bleff offr falden med hug och slag, u-anseet hand vahr tilbedet til en skiffes mand, haffr hand ochsaa traadet hannem under foden, refuet hans haar och skeeg och offr hanem slaget hans hoffuedet blodig och blaae, och saa for hans brøst, det hand meener aldrig bliffr til pas igjen, ilige maade vahr indstefndte forneffndte Olle Ullelandz sønner formeedelst de skal haffue med veret i samme klamerj, och offrfaldet forneffndte Tolleff Bircheland med vidre detz indhold.

Til sagens opliusing vahr med samme stefning indciterit effterskreffne prov, som saaledes vandt och proffuet.

Først proffuede Torgie Rørvig at hand til bad Tolleff Bircheeland at hand skulde vere ehn byttes mand

paa it skiffte effter hans søn, paa Rørvig, da vahr och midlertid Olle Ulleland der til stede i lige maade effter tilbedelse paa sin datters veigne, som haffde bemelte Torgie Rørvigs søn, da hørte hand, at forskreffne Olle Ulleland och Tolleff Bircheland kom nogle ord imellom, och da omsider offrfaldt forneffndte Olle besagte Tolleff Bircheland med mange skiendz ord, nemblig at Tolleff skulde skamme sig, siden och imedlertid, gich forneffndte Torgie Rørvig aff stuen, med Isach Røddland neder udj bachen, och da hand igjen hiem kom, saae gich hand, at forneffndte Tolleff Bircheland vahr blaae slaget i hans ahnsicht och hans haard och skieg aff reffuen, mens huem det haffde giort vahr hanem u-bevost.

Randj Rørvig vandt och proffuet, at hun kom gangendes ved Rørvig, i det samme som klammeriet skeede imellom forneffntte Tolleff Bircheland och Olle Ulleland, och saae hun da Olle Ulleland och Tolleff Bircheland lige paa marchen, mens huilchen aff denem som endten loeg offr eller under kunde hun iche vist see, effterdj der vahre saa mange folch til stede som vilde skille denem ad. Och hørte hun, at Olle Ullelandz søn Erich Ulleland robte och sagde, at man iche skulde føre jern paa Tolleff, mens eller bad at dj skulde ichun salaae.

Och gich hun til denem, i meening demen at vilde ad skille, och i det samme bleff det saa suart for hindes øye, at hun neppe kunde see hourledes med samme slagsmaal vidre til gich vidre viste hun iche at proffue, uden aldeene, at Anders Pedersøn kom och vilde hielpe Tolleff Birche-

Da fremtrede Torgie Rørvig och sagde Ney hand kom i min hus som en erlig mand, iche som nogen røffr.

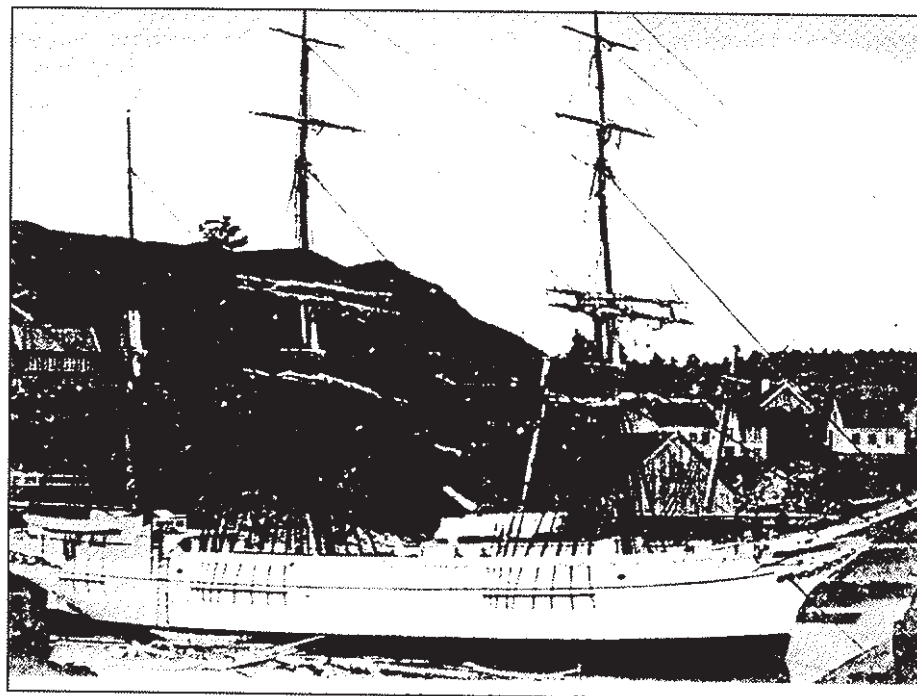
Til sagen steffnemaallet och proffuen at suare, møtte for rette dend indsteffndte Olle Ulleland, som indlaugde ehn contrasteffning aff dato Huseby Kongsgdr, dj. 17 gbd. udj verinde aar, hour ved vahre indsteffndt forneffndte Tolleff Bircheland, och tiltalldte forskreffne Olle Ulleland besagte Tolleff formedelst offrfald och u-bequems ord, udj det skiffte paa Rørvig, hour hand aff hand daatter vahr til bedet at vere offr verinde, offr hanem och hans erlige naffn skal haffue ladet falde, huilchet formeener u-sandferdigt at vere taldt, huilchet hand med effterskreffne prov achter at bevise, hour om proffuet som følger Først Isach Rødland og Torchild i Haalandz dahl som ænsliudende proffuet, at dend tid de kom neder til it arffue skiffte paa Lille Rørvig, da sagde Tolleff Bircheland til Olle Ulleland, och toeg hanem i armen, at hand skulde gaee ud, døden och deffuelen i vold, hand haffde der indted at bestille, hand vahr iche goed for at vere sin datters ombudsmænd, hand haffde der indted at bestille, och der hos sagde til hanem, du est ehn u-erlige mand, du skalt iche vere betroed til at suare til nogen sag. Huad sig slagsmaalet angich viste Isach der indted aff.

Mens forneffndte Torchild i Haalandz dahl der om proffuet at dend tid Olle Ulleland vahr ganget ud aff stuen och vahr paa sin heimvej, da begyndte Tolleff Bircheland at skielde paa hanem. Da suardte Olle Ullelandz søn Madz Ollesøn, at hand skulde iche

skielde paa hanem udj hans stede verelse. Da satte hand ølskaallen paa bordet, och løb ud och fich fat paa Olle Ulleland. Da sagde Olle Ulleland til hanem, at hand skulde lade hanem bliffue, der som saa vahr hand vilde gjøre hanem noget motte hand vere forsichret hand vahr lige saa goed mand som hand. De ydermeere soeg hand, at Olle Ulleland toeg Tolleff i haaret, och støtte Tolleff hanem med begge hender for brøstet, saa hand falt neder och sloeg sig imoed tilfahret aff stolpebaaen, och støtte sig under sin tynding paa dend vinster side, och haffde Tolleff fasst først med hands haand i hans trøye kraffue, och der ned tomled om med flere andre imoed boen. Vidre viste hand iche her udj at proffue.

Reier Haaland, Anders Pedersøn Rørvig, vahr iligemaade til vidne indsteffndt, huilche iche til forhør kunde bestediges effterdj de til Olle Ulleland och hans quinde ehr nær beslegted och besvogret. Denne sag ehr til i morgen klochen 9 slet til paakiendelse opheffuet, hour da parterne haffuer samme stedz at parere, en endelig domb at høre affsige.

Dj. 2 dito comparerede atter igien paa Fedde, for indskreffne rettens betiennere. Anlangende dend sag imellom Tolleff Bircheland och Olle Ulleland som til i daug er vorden opsatt, da fremstoed de for retten och vahre med hin anden kommen udj en vennsømmelig fordrag, saa ald deris tuis-tighed ehr hos øffrigheden bilagt, och forregaff iche at vide andet med huer andre, end det som erligt och got ehr, huilchet de med hande band stad-feste.

Barken Betzy Gude av Grimstad er sannsynligvis båten Christopher Thoreson Egeland kaller «Betty». Betzy Gude var bygget i 1869, samme år som Christopher tok hyre ombord. Bildet er hentet fra boken «Grimstads Sjøfarts Historie» av Birger Dannevig.

Christopher Thoreson Egeland

Dagbok frå et liv til sjøs

Av: Hjordis Johnsen

I fra den tid jeg forlod mit Hjem den første gang og siden i den Tid som jeg har veret ude i fremmede lande og forskiellig merkverdigheder jeg har truffet i min omvankning.

Da jeg først forlod mit Hjem var i året 1866 i Apriel Monet som jeg reiste til Arendal for at søge Hyre. Men da jeg ikke havde nogen Prest-atest kunde jeg ingen hyre faa.